

Asia: VN/12734/2019

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi liittyen pakottamalla solmitun avioliiton kumoamiseen

Avioliiton kumoaminen

Lausuntonne ehdotetuista säännöksistä

Avioliiton kumoaminen

Periaatteellisia lähtökohtia

Suomen nykyisen avioerolainsäädännön peruslähtökohdat valettiin avioliittolain uudistuksessa vuonna 1987. Tuolloin luovuttiin ajatuksesta, jonka mukaan puolison tuli avioeron saadakseen osoittaa puolisoiden välien pysyvä rikkoutuminen tai toisen puolison syyllisyys moitittavaan tekoon. Eron syiden kaivelu tuomioistuimessa nähtiin paitsi tarpeettomaksi ja kuormittavaksi myös haitalliseksi, sillä sen arvioitiin lisäävän puolisoiden välisiä riitaisuuksia ja vaikeuttavan erosta johtuvista asioista sopimista. Koska puoliso sai eron sitä halutessaan, katsottiin myös voitavan luopua avioliiton peruutumisesta koskevasta sääntelystä, joka oli käytettävissä mm. silloin, kun puoliso oli avioliiton solmiessaan ollut mielenhäiriössä tai oli avioliittoon pakotettu. Samalla luovuttiin pikaeroista ja pyrittiin tukemaan puolisoiden harkintaa säätämällä, että avioero myönnetään vasta harkinta-ajan jälkeen.

Ehdotettu avioliiton kumoamista koskeva sääntely merkitsee näiden peruslähtökohtien sivuuttamista ja paluuta vuoden 1929 avioliittolain periaatteisiin. Avioliiton purkaminen sen kumoamisella edellyttää ehdotusluonnoksen mukaan näyttöä pakottamisesta, ja näytön riittäessä avioliitto purkautuu heti. Tosiasiassa kysymys on pika-avioeron paluusta, sillä avioliiton kumoamisen seuraukset ovat identtiset avioeron seuraamusten kanssa. Ne syyt, joiden vuoksi pika-avioeroista vuonna 1987 luovuttiin, puoltavat sitä, ettei ehdotettua sääntelyä toteutettaisi. Tätä puoltaisi myös oikeusjärjestyksen selkeys. On hämmäntävä ajatus, että ehdotuksen toteuduttua lainsäädännössämme olisi kaksi eri instituutiota, avioero ja avioliiton kumoaminen, joiden oikeusseuraamukset ovat samat. Ainoa ero olisi väestökirjamerkinnessä. Ehdotuksessa ei ole perusteltu, minkä vuoksi avioliiton häivyttämiseen väestötiedoista tarvitaan uusi instituutio. Yhtä hyvin voitaisiin säätää, että tapauksissa, joissa puolisoille myönnetään pakottamisen vuoksi avioero ilman harkinta-aikaa, väestötietoihin merkitään puolisoille se siviilisäätö, joka heillä oli ennen avioliittoa.

Oma kysymyksensä on, onko yhteiskunnan syytä ehdotetuin tavoin osallistua avioliiton salaamiseen. Kuten myös esitysluonnoksessa todetaan, avioliiton salaaminen ei läheskään aina auta puolisoita. Tehokas salaaminen tuottaa lisäksi yleisiä haittavaikutuksia, sillä väestötietojärjestelmän käyttökelpoisuus edellyttää sitä, että sellaiset henkilöoikeudelliset muutokset, joihin liittyy oikeusvaikutuksia, näkyvät järjestelmästä.

Nykyisessä sääntelyssä ei esitysluonnoksen mukaan ole käytännön ongelmia. Myöskään Suomen kansainväliset velvoitteet, kuten Istanbulin sopimus eivät edellytä avioliiton uusien purkamistapojen kehittämistä, vaan mahdollisuus saada avioero riittää. Käytännön tarvetta uudistukselle ei siten ole. Esitysluonnoksen mukaan uutta mahdollisuutta käyttäisi pitkällä tähtäimellä 5–10 paria vuosittain. Luonnoksessa ei arvioida, moniko yrittäisi käyttää sääntelyä muussa kuin lainsäätäjän ajattelemassa tarkoituksessa, esimerkiksi välttyäkseen hakemusmaksuista, saadakseen pikaeron, kostaakseen puolisolleen tai häivyttääkseen väestötietojärjestelmästä avioliiton, joka osoittautui erehdykseksi. Tällaisia tapauksia voisi olla jopa enemmistö. Aitoa tarvetta avioliiton kumoamiseen ei ole, sillä avioeron saa aina halutessaan.

Esitysluonnos on sillä tavoin rehellisesti kirjoitettu, että siinä ei liioitella esityksen vaikutuksia. Luonnoksen mukaan ehdotuksen merkitys on ennen kaikkea symbolinen; sillä viestitään, että avioliittoon pakottaminen on ihmisoikeusloukkaus. Tämä viesti sisältyy oikeusjärjestykseen vahvasti jo nykyisin.

Hallituksen olisi vielä mietittävä, tarvitaanko sellaista symbolista lainsäädäntöä, jolla hämärretään perhelainsäädäntömme peruslähtökohtia ja sääntelyn selkeyttä. Ei ole liioittelua sanoa, että hallitusohjelmaan on pujahtanut populistinen lainsäädäntöhanke, joka on perusteltavissa vain, jos tarkoituksena on harjoittaa mielikuvapolitiikkaa sen sijasta, että tähdittäisiin vaikuttavuuteen käytännössä.

Yksityiskohtiin liittyviä kysymyksiä

Pakon käsite. Mikä on pakkoa, on luonnoksen 27a §:n perusteluissa määritelty hyvin väljästi. Määrittelyä tulisi täsmentää, sillä nykyisen määritelmän pohjalta ei ole nähtävissä, mihin ilmiöön tarkasti ottaen halutaan puuttua. Oikeustoimiopillisessa kirjallisuudessa asiaa on paljon pohdittu ja näitä pohdintoja tulisi hyödyntää. Nykyinen perusteluteksti voidaan ymmärtää niin, että jopa yhteisön kulttuuriseen paineeseen taipuminen voisi täyttää pakottamisen tunnusmerkit. Tämä ei liene perusteltua, vaan paremman täsmällisyyden saavuttamiseksi olisi erotettava toisistaan päätöksen motiivit ja päätöksen vapaus. Se, että päätöksen motiivina on vanhempien tahdon, uskonnon vaatimusten tai kulttuuristen odotusten toteuttaminen – tai kuten vielä Suomessakin 1960-luvulle asti – kunniallisuuden vaatimusten täyttäminen, ei vielä tarkoita, että asianomainen olisi avioliittoon pakotettu.

Lainsäädäntötekniikka. Esitysluonnoksessa ehdotetaan muutettavaksi hyvin monia avioliittolain säännöksiä vain sen vuoksi, että siihen lisätään viittaus avioliiton kumoamiseen. Voidaan kysyä, onko valittu tekniikka asianmukainen, kun otetaan huomioon, että avioliiton kumoaminen tulee olemaan hyvin harvinaista ja että sen seuraukset ovat identtiset avioeron seurausten kanssa. Olisi harkittava sellaista viittaussäännöstä, jossa yleisesti osoitetaan, että kumoamisen vaikutuksiin sovelletaan, mitä avioerosta ja sen vaikutuksista säädetään. Tätä tekniikkaa käytettiin hyvällä menestyksellä esimerkiksi säädettäessä lakia rekisteröidystä parisuhteesta (950/2001).

Vaikutukset väestötietojärjestelmään. Esitysluonnoksen mukaan puolison siviilisäädiksi merkitään se, mikä puolisollla oli ennen kumottua avioliittoa. Avioliiton kumoamisen jälkeen puoliso on siis naimaton, leski tai eronnut siitä riippuen, mikä hänen siviilisäätynsä oli ennen viimeisintä avioliittoa. Koska avioliiton kumoamiseen ja kumottuun avioliittoon liittyy monia avioliitto-, perintö- ja lapsioikeudellisia vaikutuksia, kumotun avioliiton tulee jollakin tavoin näkyä väestötietojärjestelmässä, jos järjestelmän käyttökelpoisuutta ei haluta heikentää. Esitysluonnoksessa ei kerrota, millaisia tietoja kumotusta avioliitosta väestötietojärjestelmään jää ja millä tavoin avioliiton salaamistavoite ja väestötietojärjestelmän luotettavuustavoite voidaan yhdistää.

Avioliiton kumoamispäätöksen tunnustaminen ulkomailla. Avioliiton purkamisesta on olemassa EU:n lainsäädäntöä. Niin sanottua Bryssel Ila –asetusta sovelletaan avioeroon, asumuseroon ja avioliiton pätemättömäksi julistamiseen. Avioliiton kumoaminen ei nimellisesti ole mitään näistä, vaikka se asiallisesti ja seuraamustensa puolesta on sama kuin avioero. Tämän vuoksi syntyy kysymys, liikkuvatko avioliiton kumoamispäätökset lainkaan EU:n alueella. Suomen viranomaiset eivät voi asiaa sitovasti ratkaista, mutta ehdotuksen vaikutusten arvioimiseksi olisi tärkeää, että hallitus esittäisi asiasta näkemyksensä. Päätöksen tunnustamatta jääminen olisi erittäin haitallista avioliiton kumoamiseen turvautuneille, koska se tarkoittaisi sitä, että aviopari olisi ehkä useimpien EU-maiden lakien mukaan yhä naimisissa, minkä seurauksena uusi avioliitto estyisi, puolisolle syntyneet lapset kirjattaisiin edellisen puolison nimiin jne. Jos on riski siitä, että avioliiton kumoaminen jää Bryssel Ila –asetuksen ulkopuolelle, on parempi luopua kumoamisinstituutiosta ja konstruoida se avioeroksi aiemmin tässä lausunnossa luonnostelemani tapaan.

Ulkomailla alaikäisenä solmitun avioliiton tunnustaminen

Lausuntonne ehdotetuista säännöksistä

Ulkomaisen avioliiton tunnustaminen

Esitysluonnoksen mukaan ulkomaisten avioliittojen tunnustamista koskevaa sääntelyä kiristetään siten, että avioliittoa ei ilman erityistä syytä tunnusteta, jos kihlakumppani avioliiton solmimishetkellä oli alle 18-vuotias ja jommallakummalla kihlakumppanilla oli tuolloin asuinpaikka Suomessa. Ehdotus on eräänlainen peilikuva nykyisestä sääntelystä. Sen mukaan ulkomailla laillisesti

solmittu avioliitto tunnustetaan, mutta ordre public –periaatteen nojalla voidaan rajoittaa avioliiton vaikutuksia, jos avioliittoon vetoaminen arvioitavana olevassa konkreettisessa tilanteessa olisi Suomen oikeusjärjestyksen perusteiden vastaista.

Ehdotettu muutos sopii hyvin huonosti kansainväliseen perheoikeuteen, jolla pyritään siihen, että ihmisten oikeussuhteet säilyvät johdonmukaisina ja ennustettavina rajat ylittävissä perhetilanteissa. Kansainväliseen yksityisoikeuteen kuuluu suvaitsevaisuus. Se hyväksyy sen, että vieraan ja ehkä arvopohjaltaan omasta poikkeavan lainsäädännön vaikutukset ylittävät valtiorajan, koska muutoin kansainvälistä liikkuvuutta hyödyntävien ihmisten oikeudellinen asema kävisi kestävämmäksi. Kansainväliseen yksityisoikeuteen ei kuulu omien arvojen julistaminen ja signaalien antaminen, koska tällöin se epäonnistuisi siinä koordinaatiotehtävässään, joka sille kuuluu lainkäyttöpiirien pirstomassa maailmassa. Erityisen tärkeää on statusoikeuksien liikkuminen, koska monet muut oikeudet perustuvat niihin.

Nykyisen lainsäädännön mukaan puoliset, jotka ovat laillisesti avioituneet vieraassa valtiossa, voivat käytännössä luottaa siihen, että avioliitto on täälläkin pätevä. Tämä johtuu siitä, että ordre public –periaatteen soveltaminen ei tavallisesti tule kysymykseen, koska ei ole mitenkään oikeusjärjestyksemme perusperiaatteiden vastaista, että isyys todetaan avioliiton perusteella, että syntyvä lapsi saa molemmat vanhemmat huoltajikseen, että puolisoille syntyy velvollisuus elättää perhettään, että toinen puoliso ottaa toisen sukunimen jne. jne. Tavallisesti myös aviovarallisuusjärjestelmä tuottaa suojaa osapuolille ja siihen vetoaminen on hyväksyttävää, vaikka se poikkeaisikin omastamme.

Ehdotettu muutos sitä vastoin johtaisi epävarmuuteen ja nykyinen ennustettavuus katoaisi. Puolisoiden tulisi osoittaa jokin erityinen syy, jotta heidän statuksensa hyväksyttäisiin. ”Erityinen syy” jättää viranomaisille paljon harkintavaltaa kysymyksessä, jossa puoliset kaipaavat varmuutta. On myös vaikea ymmärtää, minkä vuoksi todistustaakka käännetään ja oletusarvona on avioliiton pätemättömyys. Ovatko muut maat Suomea lukuun ottamatta niin pahoin epäonnistuneet avioliiton sääntelyssä, että avioliiton arvoa osapuolille on aina syytä epäillä, jollei sitä Suomen viranomaisille erikseen osoiteta?

Sillä, että avioliittoa ei tunnusteta, on hyvin laajakantoiset haitalliset seuraukset, jotka ulottuvat puolisojen omaisuuteen, lasten asemaan, sukunimeen, perimyksen ja moniin julkisoikeudellisiin kysymyksiin. Avioliiton pätemättömyyteen voi kuka tahansa vedota ilman aikarajoja. Esimerkiksi kuolleen aviopuolison sukulaiset voivat pyrkiä syrjäyttämään lesken perinnöstä vetoamalla siihen, että vuosikymmeniä sitten solmittu avioliitto ei ole Suomessa pätevä. Avioliiton pätevyys tulee käytännössä aina esille jonkin toisen asian esikysymyksenä, jolloin pääasian ratkaiseva viranomainen arvioi kysymyksen itsenäisesti. Jos ehdotus toteutetaan, seurauksena voi olla, että eri viranomaiset päätyvät erilaisiin ratkaisuihin sen osalta, onko erityisen synn olemassaolo tullut näytetyksi. Tähän ongelmaan viitaten professori Michael Bogdan on Ruotsin vuoden 2004 lainsäädäntöä kommentoidessaan todennut, että puoliset eivät enää sen pohjalta osaa vastata siihen, ovatko he keskenään naimissa vai ei – jossakin suhteessa ehkä ovat, jossakin toisessa ehkä eivät.

Ehdotettu sääntely eroaa edukseen Ruotsissa toteutetusta siinä, että se koskee vain kihlakumppaneita, joista ainakin toisella oli asuinpaikka Suomessa vihkimisen tapahtuessa. Sen kielteiset vaikutukset ovat siten henkilöpiiriltään rajatummalla. Ehdotusluonnoksessa ei ole arvioitu sitä, missä määrin ehdotettu laki estäisi sitä, että alaikäisiä lähetetään Suomesta ulkomaille avioitumaan tai että Suomessa asuva täysi-ikäinen matkustaisi ulkomaille avioitumaan alaikäisen kanssa. Oman arveluni mukaan lain preventiivinen vaikutus olisi vähäinen, sillä alaikäinen, joka kuuluu suomalaisesta poikkeavaan kulttuuriin, otaksuttavasti toimii pikemminkin kulttuurinsa ja vanhempiensa kulttuuristen odotusten mukaisesti kuin noudattaa hänelle tuntematonta lakia.

Kaikissa niissä tapauksissa, joissa avioliitto solmitaan ulkomailla Suomen laista huolimatta, ehdotetun sääntelyn vaikutukset ovat pelkästään kielteiset. Suomeen ei ehkä ole paluuta, koska toinen puoliso ei saa täällä pätemättömäksi katsotun avioliiton perusteella oleskelulupaa. Kuitenkin juuri Suomeen palaaminen todennäköisesti auttaisi alaikäistä kaikkein parhaiten ja estäisi tätä päätyästä palkattomaksi työvoimaksi uuden perheensä sisälle. Jos Suomeen paluu kuitenkin onnistuu, siitä että Suomi katsoo avioliiton pätemättömäksi, voi seurata, että puoliset tyytyvät siihen, että avioliitto on heidän omassa kulttuurissaan pätevä. Ehdotettu lainsäädäntö vaikeuttaa tällaisessa tapauksessa Suomeen integroitumista ja työntää osapuolia oman kulttuurinsa sisäpuolelle. Haitat konkretisoituvat silloin, kun lainsäädännön antamaa suojaa tarvittaisiin, ja niistä kärsii heikompi osapuoli, joka tavallisesti on nainen. Ehdotuksella on siten ei-toivottuja sukupuolivaikutuksia.

Ehdotuksen heikkoudet tuodaan esille myös esitysluonnoksen perusteluissa ja vaikutusarviossa. Niiden mukaan nykyisessä lainsäädännössä ei ole osoitettu ongelmia (s.8). Vaikutusarviossa tuodaan myös esille ontuviin avioliittoihin liittyvät ongelmat, joita ehdotus lisää (s. 21). Vaikutusarviossa todetaan myös, että siltä osin kuin ehdotetulla lailla ei ole ennaltaestävää vaikutusta, se huonontaisi nykytilaa (s. 21–22). Itse asiassa ainoa ehdotuksen puolesta esitetty perustelu koskee sitä, että ehdotuksella annetaan ”yhteiskunnallinen viesti kielteisestä suhtautumisesta alaikäisinä solmittuihin avioliittoihin”.

Kuten edellä on todettu, kansainvälisyksityisoikeudellinen sääntely ei sovi viestien antamiseen. Sen käyttäminen viestittelyyn on väärinkäyttöä, joka estää sitä toimimasta tarkoituksensa mukaisesti ja tuottaa haittoja. Tehokkaampaa on pyrkiä luomaan keskusteluyhteys niihin maahanmuuttajiin, joiden kulttuuriin nuorena solmitut avioliitot kuuluvat, ja pyrkiä vaikuttamaan tätä kautta.

Muutamissa maissa on toteutettu ehdotetunkaltaisia tai sitä laajempia muutoksia. Kansainvälisen yksityisoikeuden tutkijoiden keskuudessa muutoksia on havaintojeni mukaan yleisesti pidetty epäonnistuneina. On puhuttu kansainvälisen yksityisoikeuden politisoitumisesta tai valjastamisesta populistisiin tarkoituksiin. Toki kyse voi olla siitäkin, että muutosten vaikutuksia ei ole osattu arvioida ja että hyvien asioiden edistämiseksi on valittu väärä keino.

Edellä sanotusta käy ilmi, että ehdotusta ei mielestäni tule toteuttaa.

Muut huomiot

Onko teillä muuta lausuttavaa ehdotukseen liittyen?

Ei ole.

Markku Helin
professori (emeritus) Turun yliopisto